

Ombyggnad av orgeln i Masthuggskyrkan

av JAN H BÖRJESSON

Masthuggs församling bildades år 1908 och man började genast planera för en ny kyrka som kom att få en synnerligen framträdande plats på Stigbergets topp. Efter en arkitektävling valdes ett förslag av arkitekten Sigfrid Ericson som hade ritat en anslående byggnad i nationalromantisk stil med ett mycket högt torn som, genom sin högt belägna position, har fått tjäna som sjömärke alltsedan den stod färdig år 1914. Dess silhuett är idag en omistlig del av stadsbilden i Göteborgs västra stadsdelar.

Kyrkans första orgel byggdes av Johannes Magnusson och stod färdig år 1914. Johannes Magnusson var född i Frändefors i Dalsland år 1852. Vid 22 års ålder anställdes han som orgelbyggare hos Salomon Molander (1833-1905) hos vilken han stannade i 14 år. År 1888 startade han egen firma i Göteborg – en firma som till namnet finns kvar än i dag. Redan år 1894 fick han det prestigefyllda uppdraget att bygga en stor tremanualig orgel till Skara domkyrka. Efter sekelskiftet kom fler stora uppdrag såsom Annedalskyrkan, Hagakyrkan och Masthuggskyrkan, alla i Göteborg. Även Sofia kyrka i Stockholm tillhör de viktigare orglarna i hans produktion. Även om rooseveltådan och rörpneumatiken kom till användning, var han i grunden en konservativ person som oftast byggde mekaniska trakturer även i förhållandevis stora verk, samt enstaka slejflådor långt in på 1900-talet.

Orgeln i Masthuggskyrkan blev speciell. Redan från början propagerade kyrkans organist Janne Brodén för byggande av ett korverk. En sådan fanns på nära håll i Johanneskyrkan som låg rakt nedanför Stigberget. Där hade Thorsell och Ericson år 1909 byggt en orgel med ett litet altarverk för ackompanjemang av prästens liturgiska sång. En sådan ville man också ha i den nya Masthuggskyrkan på bergets topp. Verken på läktaren fick rörpneumatisk traktur medan altarorgeln, placerad i en kammare bakom altaret, fick elektrisk traktur. Trots sin relativt begränsade storlek fick alltså orgeln fyra manualverk och pedal, dock med tre manualer i spelbordet. Orgeln på läktaren fick sin plats i två knuttimrade orgelhus utan synliga pipor på vardera sida av ett högt, smalt fönster. De båda huskropparnas krön

försågs med vackra sniderier. I mitten förbands de av ett lägre skrank som dolde bälgverket. I det norra orgelhuset fanns närmast fasaden huvudverket och där bakom svällverket till manual III. I det södra orgelhuset stod pedalen närmast fasaden och bakom denna svällverket till manual II. Huvudverk och pedal var välbesatta verk medan de båda svällverken och altarorgeln, även detta inom svällare, hade fem eller sex stämmor vardera. Trots den begränsade storleken var det fråga om en i många stycken modern och ambitiös orgel. I huvudverket hade Principal 16' öppen bas ända ner till stora C och på toppen en två- till fyrkorig Cornett. Där fanns också Trumpet 16' och 8'. I manual II fanns Clarinette 8' och i manual III Eufon 8' som enda rörverk medan altarorgeln saknade rörverk. Pedalen fick en stor och bärig Kontrabas 16' som grund istället för den vanligare förekommande Violon som hos Magnusson var av mycket trång mensur. Man kan märka på intonationen att man blivit något överraskad av kyrkans behov av kraft i klangen. Flera stämmor fick sannolikt intoneras om på plats för att ge orgeln en tillräcklig styrka och pondus. Den stora cornetten i huvudverket hade en något besynnerlig sammansättning med 5 $\frac{1}{3}$ ', 3 $\frac{1}{5}$ ' från stora C. På c^o inträdde en 2' och på c' en 1'. Den har principalmensur och fungerade uppenbarligen som en kombination av cornett och mixtur. En annan udda stämma är Fernflöjt 4' i altarorgeln som av allt att döma är köpt från någon tysk pipeleverantör. Den är konisk med lock och expressionsslitsar. Stämman har en mycket mild flöjtkaraktär. I en kraftfullare version disponerades en konstruktionsmässigt liknande stämma ibland i Hammarbergs äldre orglar och kallades då Horn 8'.

Orgeln i Masthuggskyrkan. Foto Jan H Börjesson

Disposition 1914

Manual I

Principal	16'
Borduna	16'
Principal	8'
Gamba	8'
Dolce	8'
Flûte harmonique	8'
Octava	4'
Rörflöjt	4'
Octava	2'
Cornett	2-4 chor
Trumpet	16'
Trumpet	8'

Manual II: Svällverk

Gedackt	16'
Violinprincipal	8'
Rörflöjt	8'
Violin	8'
Flûte octaviante	4'
Clarinette	8'

Manual III: Svällverk

Gedackt	8'
Aeolin	8'
Voix celeste	8'
Violin	4'
Eufon	8'

Altarorgel: Svällverk

Gedackt	16'
Violin	8'
Aeolin	8'
Voix celeste	8'
Rörflöjt	8'
Fernflöjt	4'

Pedal

Kontrabas	16'
Subbas	16'
Qvinta	10 $\frac{2}{3}$ '
Violoncelle	8'
Gedackt	8'
Octava	4'
Basun	16'

År 1952 byggdes orgeln om av samma firma i tidens anda. Magnussons orgelbyggeri, som vid denna tid stagnerat i utvecklingen, var tämligen likgiltiga inför äldre pipmaterial vilket ofta lämnades helt oföränd-

rat. I Masthuggskyrkan kom därför merparten av det gamla pipverket att bevaras i närmast oförändrat skick. Utrymmet mellan orgelhusen, som ursprungligen rymde det stora bälgverket, fick ge plats åt en

ny manual II. De båda svällskåpen för manual II och III kopplades samman för att skapa en större manual III. Man utvidgade även detta verk med en tilläggslåda i det norra svällskåpet. Såväl huvudverk som altarorgel och pedal försågs med tilläggsåador. I altarorgelns fall fördubblades stämantalet. I viss utsträckning flyttades de gamla stämmorna runt i orgeln och en labialstämma, Dolce 8', kapades till Nachthorn 4'. Cornetten fick sammansättningen

$5\frac{1}{3}' + 3\frac{1}{5}' + 2' + 1'$ från stora C. Vid c' inträdde en $2\frac{2}{3}'$. Trots de omfattande förändringarna lyste fortfarande en hel del av den senromantiska prägeln igenom och även stämmorna från år 1952 hade i hög utsträckning en mensurering och intonation som fortfarande följde firmans gamla praxis från det tidiga 1900-talet. I samband med ombyggnaden elektrifierades hela orgeln och fick ett nytt spelbord.

Efter år 1952 genomfördes vissa förändringar av disposition och intonation, men dessa är dåligt dokumenterade. Sannolikt flyttades Hornprincipal 8' i man III till 4' på 1970-talet varvid även en del intonationsförändringar vidtogs. Exakt vad som omintonerades vet vi inte. På 1990-talet byggdes elsystemet och spelbordets elektronik om av Lindegrens orgelbyggeri.

Under många år av utredningar och diskussioner beslöts att orgeln skulle byggas om. Uppdraget gick till Tostareds kyrkorgelfabrik och slutfördes under våren 2018. Planen var att skapa en bättre reda i den splittade orgeln. De båda gamla svällskåpen är stora till yta och höjd men har båda rymt en ringa antal stämmor stående på mycket stora rooseveltlådor. Alla väderlådor från år 1914 fanns kvar men det beslöts att lådorna för manual II och III skulle ersättas för att bättre kunna utnyttja utrymmet i skåpen. Det södra svällskåpet fick ge plats för det stora svällverket på manual III och det motsvarande skåpet i norr rymmer nu manual IV. Manual II från år 1952 fick stå kvar. Den övre lådan från år 1952 i altarorgeln togs bort och verket fick en ny och mindre tilläggslåda. Det var hart när omöjligt att komma åt pipverket på den gamla tilläggslådan. Tilläggslådan i huvudverket nyttillverkades. Pipverket hanterades så att alla huvudverkets stämmor återställdes till sina ursprungliga platser. Till denna fogades bland annat en ny Principal 8' och en Hållflöjt 8'. Cornetten fick ännu en gång en ny sammansättning med $5\frac{1}{3}' + 3\frac{1}{5}' + 2'$ från stora C. Vid c' inträder $4' + 2\frac{2}{3}'$. Svällverkens stämmor hante-

Det nya spelbordet. Foto Tore Johansson

rades mera fritt och fick de platser som lämpade sig bäst för den nya dispositionen. I manual III ställdes Fagott 16' och Clairon 4' på en egen låda, dels för att lätt kunna nå alla rörverk och dels för att kunna transmitta dessa till pedalen. I altarorgeln ställdes Gedackt 16' på en ny väderlåda för att också kunna transmitta den som Gedacktbas 16' i pedalen. På en andra tillsatslåda placerades ytterligare några nyttillkomna stämmor. Samtliga originalstämmor är, i den mån de alls varit förändrade, återförda till originalskick.

Disposition 1952

Manual I

Principal	16'	1914
Principal	8'	1914
Flûte harmonique	8'	1914
Borduna	8'	1914 av 16'
Gamba	8'	1914
Oktava	4'	1914
Nachthorn	4'	1914 av Dolce 8'
Rörflöjt	4'	1914
Kvinta	$2\frac{2}{3}'$	
Oktava	2'	1914
Svegel	2'	
Cornett	4-5 chor	1914/1952
Mixtur	4 chor	
Trumpet	16'	1914
Trumpet	8'	

Manual II

Gedackt	16'	1914
Violinprincipal	8'	1914
Rörflöjt	8'	1914
Salicional	8'	1914 av Violin 8'
Principal	4'	
Flûte octaviante	4'	1914
Gemshorn	4'	
Spetsqvint	$2\frac{2}{3}'$	
Waldflöjt	2'	
Larigot	$1\frac{1}{3}'$	
Scharf	3 chor	
Cor anglais	8'	
Krumhorn	8'	

Manual III

Kvintadena	16'	
Hornprincipal	8'	Senare flyttad till 4'
Gedackt	8'	1914
Eolin	8'	1914
Voix celeste	8'	1914
Spetsflöjt	4'	
Violin	4'	1914
Nasard	$2\frac{2}{3}'$	
Blockflöjt	2'	
Tertian	$1\frac{3}{5}'$	
Eufon	8'	1914
Vox humana	8'	Senare utbytt mot Corno 8'
Regal	4'	Senare utbytt mot Clairon 4'
Tremulant		

Altarorgeln

Gedackt	16'	1914
Violin	8'	1914
Eolin	8'	1914
Voix celeste	8'	1914
Rörflöjt	8'	1914
Principal	4'	
Fernflöjt	4'	1914
Tibia rurestris	4'	
Nachthorn	2'	
Sesquialtera	2 chor	
Harmonia aetherea	3 chor	
Klarinett	8'	1914

Pedal

Kontrabas	16'	1914
Subbas	16'	1914
Ekobas	16'	Transmission från Kvintadena 16'
Kvinta	$10\frac{2}{3}'$	1914
Oktavbas	8'	
Borduna	8'	1914
Koralbas	4'	1914
Bachflöjt	4'	
Jubalflöjt	2'	
Pedalmixtur	3 chor	
Basun	16'	1914
Clarino	8'	1914 av Trumpet 8'

Nuvarande disposition

Manual I

Principal	16'	1914
Borduna	16'	1914
Principal major	8'	2018
Principal minor	8'	1914
Gamba	8'	1914
Dolce	8'	1914
Hållflöjt	8'	2018 C-H från Borduna 8'

Flûte harmonique	8'	1914
Borduna	8'	1914
Octava	4'	1914
Rörflöjt	4'	1914
Qvinta	2 2/3'	1952
Octava	2'	1914
Cornett	3-5 chor	1914/1952
Mixtur	4-5 chor	2018
Trumpet	16'	1914
Trumpet	8'	1952

Manual II

Gedackt	16'	1914
Violinprincipal	8'	1914
Flûte traversière	8'	1914 Av gamla Fl oct 4'

Lieblich gedackt	8'	2018
Salicional	8'	1914 Var tidigare Violin.

Octava	4'	1952
Spetsflöjt	4'	1952
Spetskvint	2 2/3'	1952
Waldflöjt	2'	1952
Ters	1 3/5'	1952
Mixtur	3 chor	1952/2018
Corno	8'	Mårtensson 1939
Corno di bassetto	8'	1952 Gamla Krumhorn 8'

Manual III

Borduna	16'	Av Gedackt 8' från 1914
Kvintadena	16'	1952 C-H från Borduna 16'
Principal	8'	1952
Konsertflöjt	8'	2018
Gedackt	8'	Transmitterad ur Borduna 16'

Kvintadena	8'	Transmitterad ur Kvintadena 16'
------------	----	---------------------------------

Violin	8'	1914
Eolin	8'	1914
Voix celeste	8'	1914
Octava	4'	2018
Flûte octaviante	4'	2018
Nasard	2 2/3'	1952
Octavin	2'	2018
Plein jeu	3-4 chor	2018
Fagott	16'	2018

Trompette harmonique	8'	2018
Oboe	8'	1952 Gamla Cor anglais 8'
Euphone	8'	1914
Clairon	4'	Pipor från orgelbyggarens lager

Manual IV

Basetthorn	8'	1952
Violoncelle	8'	Magnusson 1930
Gamba celeste	8'	2018
Dubbelflöjt	8'	2018
Flauto amabile	8'	2018
Unda maris	8'	2018
Violin	4'	1914
Täckflöjt	4'	1952
Nasard	2 2/3'	1952
Hållflöjt	2'	1952
Ters	1 3/5'	1952
Larigot	1 1/3'	1952
Septima	1 1/2'	1952
Siffelöjt	1'	1952
Mixtur	1-3 chor	1952
Clarinet	8'	1914
Oboe	8'	2018

Altarorgel: Floating på alla verk

Gedackt	16'	1914
Gemshorn	8'	1952
Rörflöjt	8'	1914
Eolin	8'	1914
Voix celeste	8'	1914
Salicette	4'	Pipor från orgelbyggarens lager
Fernflöjt	4'	1914
Flautino	2'	1952
Vox humana	8'	Pipor från orgelbyggarens lager
Gedacktbas	16'	Transmitterad pedalstäm

Högtrycksverk: Floating på alla verk

Tuba	16'	Unit med 8'
Tuba	8'	
Tuba	4'	Unit med 8'

Pedal

Borduna	32'	2018 kvint C-E
Kontrabas	16'	1914
Subbas	16'	1914
Ekobas	16'	Från man III
Octavbas	8'	1952
Borduna	8'	1914
Ekoflöjt	8'	Transmitterad från man III

Octava	4'	1914
Bachflöjt	4'	1952
Jubalflöjt	2'	1952
Mixtur	3 chor	1952
Contrabasun	32'	2018
Basun	16'	1914
Fagott	16'	Transmitterad från man III
Trumpet	8'	1914/1952
Clairon	4'	Transmitterad från man III

Koppel

Samtliga unison- och pedalkoppel.
I 4'/I, II 16'/I, II, 4'/I, III 16'/I, III 4'/I, III 16'/II, III 4'/II, III 16', III 4', IV 16', IV 4', II 4'/II, III 4'/II, IV 4'/II, A/I, A/II, A/III, A/IV, A/II, A 16', A 4'.

Registersvällare

Kombinationssystem

Foto Tore Johansson

Tuba. Foto Jan H Börjesson

Pipverk Man III. Foto Jan H Börjesson

Genom medvetna omflyttningar, en del nya stämmor samt omintonation av visst material från år 1952 har den förut så spretiga orgeln i Masthuggskyrkan blivit en stor symfonisk orgel att räkna med i Göteborgs redan så omväxlande och rika orgelbestånd. Med sin enorma klangrikedom och sin breda och fundamentala klang möjliggör den spel av en stor mängd symfonisk repertoar. ■